

ORGANIZACJA SAMORZĄDOWEJ AKCJI BIBLIOTECZNEJ W WOJ. LUBELSKIM (1919—1932)

W dziejach bibliotek samorządowych można wyróżnić dwa okresy, obejmujące lata: 1919—1932 i 1933—1939¹. Ramy chronologiczne okresu pierwszego wyznaczają: II Zjazd przedstawicieli gmin (Warszawa 3—4 VI 1919) i Zjazd przewodniczących wydziałów powiatowych (Lublin 15 XII 1932). Drugi okres to czas planowej akcji bibliotecznej, koordynowanej przez Oddział Oświaty Pozaszkolnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego.

Państwo polskie odziedziczyło po zaborach znaczny odsetek analfabetów. Spis z 1921 r. wykazał, że 33,1% ludności w wieku od lat 10 nie umiało czytać i pisać. Odsetek niepiśmiennych na wsi wynosił aż 60%. Do walki z analfabetyzmem przystąpiono w 1919 r. W jego likwidacji uczestniczyły władze oświatowe, samorząd terytorialny i organizacje społeczne.

Sprawa udziału samorządu terytorialnego w zwalczaniu analfabetyzmu była przedmiotem obrad II Zjazdu przedstawicieli gmin. Za konieczne uznano przystąpienie samorządów do organizowania kursów dla analfabetów, uniwersytetów ludowych, bibliotek oraz wędrownych kursów dla bibliotekarzy². Jednocześnie wyrażono przekonanie, że akcja samorządów spotka się z należytych wsparciem ze strony władz państwowych.

W rok później — 18 VI 1920 r. — ukazał się Okólnik nr 211 Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, wydany w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w sprawie zorganizowania bibliotek ruchomych przez sejmiki powiatowe⁴. Stwierdzono w nim m.in.: „Analfabetyzm i nieświadomienie narodowe — to dwa największe braki naszego życia, walka zaś z nimi — najdomioślejsze zadanie administracji kraju. Walkę z analfabetyzmem i ciemnotą wśród dorosłych swych obywateli w pierwszym rzędzie muszą prowadzić ciała samorządowe i wiele sejmików uchwaliło już kredyty na kursy dla analfabetów i biblioteki, niektóre zaś na domy ludowe i muzea, co jest najlepszym przejawem troskliwości i zabiegów o dobro swych obywateli. Pragnąc by praca w tym kierunku rozpoczęła się w całej Polsce, niniejszym Ministerstwo zwraca się o preeliminowanie w tym roku choćby tylko na biblioteki ruchome, które powstać powinny wszędzie”⁴.

¹ Niektóre spośród bibliotek samorządowych funkcjonowały także w okresie okupacji hitlerowskiej, np. Miejska Biblioteka Publiczna w Lublinie do kwietnia 1941 r.

² *Gmina* 1921 nr 16.

³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (WAPL), Wydział Powiatowy w Łukowie, sygn. 43 k. 38.

⁴ Tamże.

Sejmiki powiatowe w woj. lubelskim zobligowane zostały do zajęcia się organizacją bibliotek ruchomych Okólnikiem nr 385 wojewody lubelskiego Stanisława Moskalewskiego z dn. 26 VII 1920 r.⁵

Planowane działania nie zostały jednak odpowiednio zabezpieczone pod względem finansowym i organizacyjnym. Nie określono bowiem wysokości wydatków na cele biblioteczne, jak też nie powołano organów odpowiedzialnych za przebieg akcji. Nie uwzględniono też sprawy przeszkolenia osób, które miały się zająć organizacją i prowadzeniem bibliotek⁶.

Samorządy nie były przygotowane do akcji ani materialnie, ani merytorycznie. Posiadany budżet przeznaczano przede wszystkim na budowę i odbudowę infrastruktury społecznej, zniszczonej w czasie wojny. Nadto w 1922 r. małożono na samorządy obowiązek budowy i utrzymania szkół powszechnych⁷. Ustawowo zagwarantowana pomoc ze Skarbu Państwa na budowę szkół okazała się fikcją. Odbiło się to nie tylko na stanie i ilości budynków szkolnych, ale ograniczyło także poważnie inicjatywę i możliwość samorządu terytorialnego w zakresie innych dziedzin życia społecznego. Poczynania samorządów w pierwszej połowie lat 20-tych hamowała także galopująca inflacja. Sytuacja finansowa samorządów poprawiła się w okresie ożywienia gospodarczego, przypadającego na lata 1926—1928. Nie wywarło to jednak wpływu na stan oświaty pozaszkolnej. W 1926 r. rozpoczęła się akcja przebudowy wsi lubelskiej. Samorządy powiatowe i gminne prawie cały dochód, poza bardzo znaczącymi wydatkami na cele administracyjne, przeznaczały m.in. na budowę szkół powszechnych, meliorację gruntów, zalesianie nieużytków, organizację różnych placówek dla rolnictwa, budowę dróg bitych, budynków ogniotrwałych i urządzeń przeciwpożarowych⁸. Znaczny odsetek pochłaniały też wydatki na opiekę społeczną⁹. W tej sytuacji nie starczało już na inne cele, w tym oświatę pozaszkolną.

Szeroko zakrojone działania inwestycyjne przyczyniły się do poważnego zadłużenia samorządów. Akcja przebudowy wsi, z powodu kryzysu gospodarczego, została przerwana w 1930 r.

Samorządy nie były przygotowane do zajęcia się akcją biblioteczną także pod względem organizacyjnym i merytorycznym. Brakowało osób posiadających przeszkolenie bibliotekarskie, a komisje oświaty pozaszkolnej znajdowały się dopiero w stadium tworzenia.

Realizacja zaleceń zawartych w Okólniku nr 385 przedstawiała się w poszczególnych powiatach bardzo różnie. Decydowały o tym przede wszystkim względy finansowe i organizacyjne. Nie małe znaczenie miała

⁵ Tamże.

⁶ Osobom odpowiedzialnym za organizację bibliotek ruchomych proponowano zwracać się o pomoc i radę do Wydziału Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP, Związku Bibliotekarzy Polskich i Instytutu Oświaty i Kultury im. S. Staszica w Warszawie.

⁷ Ustawa z 17 II 1922 r. *O zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych* nakładała na gminy obowiązek pokrywania wszelkich wydatków rzeczowych związanych z funkcjonowaniem szkół. Druga ustawa z 17 II 1922 r. *O budowie publicznych szkół powszechnych* przewidywała, iż gminy dostarczać będą pomieszczeń na szkoły i mieszkania nauczycielskie oraz gruntów pod ich budowę. Państwo natomiast miało udzielać gminom subwencji w wysokości 50% kosztów budowy pomieszczeń szkolnych.

⁸ Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego (Dz.UWL) 1928 nr 18.

⁹ Tamże.

też wola przewodniczących wydziałów powiatowych, mających stanowczy wpływ na realizację budżetów samorządowych.

Część wydziałów powiatowych m.in. w Chełmie, Lublinie i Węgrowie ograniczyła się do zakupu kilku bibliotek ruchomych i wysłania ich w teren bez troski o ich dalszy los. Kompletu uległy bardzo szybko zniszczeniu¹⁰.

W pow. łukowskim zajęto się tworzeniem bibliotek ruchomych dopiero w 1925 r., po wcześniejszym powołaniu do życia Powiatowej Komisji Oświaty Pozaszkolnej¹¹. W latach 1925—1928 zakupiono 14 kompletów ruchomych, które udostępniano przede wszystkim ogniskom oświatowym, prowadzącym m.in. kursy dla analfabetów¹². Akcją biblioteczną kierowali Klemens Frelek, delegat Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych i Stanisław Kruczek, powiatowy referent oświaty pozaszkolnej.

Biblioteki ruchome w 1929 r., w związku ze skreśleniem przez Sejmik wydatków na oświatę pozaszkolną, przekazano do dyspozycji Rady Szkolnej Powiatowej¹³.

W niektórych powiatach m.in. krasnostawskim, włodawskim i zamojskim zrezygnowano z tworzenia kompletów ruchomych, zajęto się organizacją stałych bibliotek gminnych¹⁴. Zamierzano w ten sposób, przynajmniej częściowo, odciążyć budżety wydziałów powiatowych i przenieść koszty zakładania bibliotek na gminy. Zorganizowano m.in. 13 stałych bibliotek gminnych w pow. zamojskim, 4 w pow. krasnostawskim i 12 w pow. włodawskim¹⁵.

Sejmik włodawski zamierzał początkowo zorganizować powiatową centralę biblioteczną, zajmującą się przygotowaniem i wysyłaniem kompletów ruchomych¹⁶. Niebawem zrezygnowano jednak z tego projektu. Postanowiono zająć się zakładaniem stałych bibliotek gminnych, które miały się stać ośrodkami krzewienia polskości i stanowić konkurencję dla bibliotek ukraińskiego stowarzyszenia „Ridna Chata”. Autorem nowego projektu akcji bibliotecznej był Stanisław Gliszczyński, przewodniczący Wydziału Powiatowego oraz aktywny działacz wielu organizacji społecznych, m.in. Rady Szkolnej Powiatowej, Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami i Powiatowego Związku Młodzieży Wiejskiej¹⁷.

W 1924 r. odpowiedzialność za rozwój bibliotek gminnych w pow. włodawskim przejęło miejscowe koło Towarzystwa Opieki nad Kresami. Towarzystwo miało na celu: „... uświadomienie i zjednoczenie ziem, które pod zaborem rosyjskim były najbardziej prześladowane pod względem

¹⁰ *Zwiercadlo* 1923 nr 18; *Echo Ziemi Lubartowskiej* 1925 nr 2; *Samorząd* 1934 nr 43 s. 653.

¹¹ *Samorząd* 1927 nr 31 s. 506—507.

¹² WAPL, Wydział Powiatowy w Łukowie, sygn. 397 k. nlb., sygn. 394 k. nlb.

¹³ Tamże, Wydział Powiatowy w Łukowie, sygn. 107 k. nlb.; S. Kruczek, *Oświata pozaszkolna w powiecie łukowskim w 1927/28 r. Polska Oświata Pozaszkolna* 1929 nr 3 s. 126.

¹⁴ *Gmina* 1920 nr 17; *Ziemia Krasnostawska* 1921 nr 18, 1922 nr 3; *Oświata Pozaszkolna* 1922 nr 4 s. 260; *Ziemia Zamojska* 1922 nr 12; *Samorząd* 1928 nr 20 s. 331; *Ziemia Włodawska* 1924 nr 19, 1925 nr 3.

¹⁵ *Ziemia Krasnostawska* 1921 nr 18, 1922 nr 3; *Ziemia Zamojska* 1922 nr 12; *Oświata Pozaszkolna* 1922 nr 4 s. 260; *Samorząd* 1928 nr 20 s. 181; *Biblioteki oświatowe*. Warszawa 1932 s. 54.

¹⁶ *Oświata Pozaszkolna* 1923 nr 3 s. 276; *Oświata w Gminie* 1923 nr 3.

¹⁷ *Ziemia Włodawska* 1924 nr 19.

religijnym, politycznym, społecznym i narodowym”¹⁸. Koło włodawskie jako jedyne w woj. lubelskim zajmowało się organizowaniem bibliotek samorządowych na miejscu; inne pomagały w tworzeniu bibliotek na Kresach Wschodnich¹⁹.

Sieć bibliotek gminnych, dzięki pomocy Towarzystwa i wsparciu finansowym Wydziału Powiatowego, objęła niemal cały powiat. Bibliotek nie było jedynie w gminach Krzywowierzba i Sobibór²⁰.

Akcję zakładania stałych bibliotek gminnych we wszystkich powiatach cechowały doraźność oraz brak podstaw do powolnego chociażby, ale systematycznego ich rozwoju. Jednorazowa poważniejsza nawet dotacja, aczkolwiek wystarczała na zakupienie księgozbioru, ale sprawy na dalszą metę nie rozwiązywała. Nieodnawiany księgozbiór, składający się z niewielkiej liczby tomów, szybko tracił na wartości i stawał się martwym inwentarzem, zawadą w lokalu urzędu gminnego, nie odgrywającym żadnej roli w pracy oświatowej na wsi. Taki los spotkał m.in. biblioteki gminne w pow. włodawskim, którymi nie miał się kto zająć po rozwiązaniu Towarzystwa Opieki nad Kresami i opuszczeniu Włodawy przez S. Gliszczynskiego. Wiele bibliotek uległo likwidacji, np. z 17 bibliotek w powiatach krasnostawskim i zamojskim, powstałych w latach 1921—1923, do 1929 r. przetrwało zaledwie 2²¹.

Koncepcja zakładania stałych bibliotek gminnych, pozbawionych szans rozwoju i skazanych na zapomnienie, wymagała gruntownej rewizji. Najbardziej racjonalnym wyjściem w tej sytuacji było organizowanie powiatowych central bibliotecznych. Na ich utworzenie zdecydowały się sejmiki powiatowe w Siedlcach i Garwolinie. Zakładanie stałych bibliotek gminnych odłożono na okres późniejszy, do czasu zdobycia dla nich należytych podstaw finansowych i organizacyjnych oraz zaufania ze strony mieszkańców i samorządów gminnych.

Biblioteka Publiczna Sejmiku Powiatowego w Garwolinie powstała w 1921 r. Jednym z jej założycieli był K. Frelek, referent kulturalno-oświatowy Sejmiku garwolińskiego w latach 1921—1925 oraz znany działacz samorządowy²². Był on m.in. twórcą koncepcji ognisk oświatowych. Bronił wyłącznej kompetencji samorządu i stowarzyszeń społecznych w utrzymaniu i prowadzeniu przez nie działalności kulturalno-oświatowej wśród młodzieży i osób dorosłych²³.

Znaczej pomocy w zorganizowaniu biblioteki w Garwolinie udzielił Instytut Oświaty i Kultury im. S. Staszica w Warszawie²⁴.

Biblioteka Sejmiku garwolińskiego, poza pełnieniem funkcji centrali bibliotek ruchomych, służyła także mieszkańcom Garwolina²⁵. Znajdowała się w niej również wydzielona specjalnie biblioteka teatralna, licząca w 1931 r. ponad 2000 sztuk teatralnych, wypożyczanych amatorskim zespołom teatralnym²⁶. W 1929 r., aby ułatwić wypożyczanie książek w

¹⁸ *Straż nad Bugiem* 1926 nr 1.

¹⁹ Tamże 1930 nr 8.

²⁰ *Samorząd* 1928 nr 20 s. 331.

²¹ *Biblioteki oświatowe...* s. 54, 62—63.

²² *Samorząd Terytorialny* 1922 nr 34/35 s. 703.

²³ M. Iwanicki, *Spoleczna działalność pozaszkolna nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918—1939*. Olsztyn 1984 s. 159.

²⁴ *Oświata Pozaszkolna* 1921 nr 4 s. 192.

²⁵ *Gazeta Powiatu Garwolińskiego* 1930 nr 1.

²⁶ *Gazeta Powiatu Łukowskiego* 1932 nr 2.

miejsowościach znacznie oddalonych od Garwolina, utworzono filię Centralnej Biblioteki Sejmikowej w Rykach²⁷. W roku następnym przystąpiono do zakładania stałych bibliotek gminnych. Pierwsze tego typu placówki powstały w Trojanowie i Maciejowicach²⁸.

W 1921 r. powstała też Powiatowa Centrala Kompletów Ruchomych w Siedlcach²⁹. Praca Centrali po kilku latach poważnie osłabła. Przyczyniły się do tego m.in. nieustalona organizacja, częste zmiany kierownictwa i lokalu³⁰. Ponowne ożywienie działalności Centrali, w wyniku przeprowadzonej reorganizacji, nastąpiło w latach 1928—1930.

Z zamiarem utworzenia centrali bibliotek ruchomych nosił się także Sejmik hrubieszowski. Z powodu trudności finansowych i kadrowych odstąpiono jednak od tego planu. Wydział Powiatowy, anulując pierwotną uchwałę, postanowił utworzyć jedną dużą bibliotekę. Jednocześnie zalecono samorządom gminnym, aby kosztem własnym i przy pomocy ewentualnych subwencji Sejmiku zajęły się zakładaniem stałych bibliotek gminnych³¹.

Biblioteka Sejmiku hrubieszowskiego powstała w 1922 r., w wyniku połączenia księgozbiorów: zakupionego przez Wydział Powiatowy i Koła Polskiej Macierzy Szkolnej³². Biblioteka obsługiwała mieszkańców Hrubieszowa (pełniła funkcję biblioteki miejskiej), ale dano także możliwość korzystania z niej ludności wiejskiej poprzez bezpłatne wypożyczenie książek organizacjom społecznym w powiecie³³.

Organizacją stałych bibliotek gminnych w pow. hrubieszowskim, na podstawie zawartego w 1927 r. porozumienia z władzami szkolnymi, samorządowymi i organizacjami społeczno-oświatowymi, zajął się Zarząd Okręgowy PMS³⁴.

Powiatową centralę bibliotek ruchomych w Hrubieszowie uruchomiono dopiero w 1932 r. Z centralą połączona została Biblioteka Publiczna, obsługująca mieszkańców Hrubieszowa³⁵.

Decyzję o zorganizowaniu centrali bibliotek ruchomych w Hrubieszowie podjęto w okresie najcięższego kryzysu gospodarczego. O jej powstaniu, jak się wydaje, zadecydowały względy polityczne. Powiat hrubieszowski zajmował w woj. lubelskim pierwsze miejsce pod względem wskaźnika ludności ukraińskiej. Zamieszkiwało tu, według danych z 1935 r., blisko 50 tys. Ukraińców, którzy stanowili 37,8% ogółu ludności³⁶. Proces krystalizowania się świadomości narodowej wśród mniejszości ukraińskiej rozpoczął się w połowie lat 20-tych i rozwijał się wraz z rozszerzaniem działalności ukraińskich stronnictw politycznych, organizacji spółdzielczych i oświatowych. Szczególnie intensywną działalność prowadziła tu Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy. Pod ideowym wpły-

²⁷ Tamże.

²⁸ *Gazeta Powiatu Garwolińskiego* 1930 nr 6.

²⁹ *Nowa Gazeta Podlaska* 1934 nr 9.

³⁰ Tamże.

³¹ *Przegląd Hrubieszowski* 1922 nr 32; *Samorząd* 1932 nr 42 s. 549.

³² *Przegląd Hrubieszowski* 1922 nr 22, 32.

³³ *Samorząd* 1932 nr 42 s. 549.

³⁴ PMS założyła 12 stałych bibliotek gminnych (*Nasza Niwa* 1927 nr 7; *Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiej Macierzy Szkolnej w 1931 roku. Polska Macierz Szkolna* 1932 nr 3 s. 34).

³⁵ *Samorząd* 1934 nr 4 s. 60.

³⁶ WAPL, Urząd Wojewódzki Lubelski, sygn. 430 k. 261.

wem KPZU znajdowały się: Sel-Rob „Jedność”, „Ridna Chata” i spółdzielnie gospodarcze³⁷. W 1930 r., w związku z sabotażowo-dywersyjną akcją Ukraińskiej Organizacji Wojskowej w Galicji Wschodniej oraz pod wpływem protestów ludności polskiej, rozwiązano „Ridną Chatę” i wiele kooperatyw³⁸. Wydarzenia w Galicji Wschodniej wpłynęły na zmianę postawy władz państwowych wobec problemu ukraińskiego. Związane to było także z osobą nowego ministra spraw wewnętrznych Bolesława Pięckiego, który starał się nadać polityce wobec mniejszości narodowych większą dynamikę i efektywność. O ile poprzednie władze ograniczały się często tylko do odpowiadania na posunięcia mniejszości, o tyle obecnie inicjatywa miała przejść w ich ręce. Znalazło to wyraz w ułożonych w 1931 r. przez MSW zasadach „polityki narodowościowej w województwach południowo-wschodnich”³⁹. Oznaczało to odejście od metod represyjno-administracyjnych do działań typu politycznego. W memoriale MSW stwierdzano, iż nie można „... mieć tylko na oku złagodzenia bieżących walk, ale mozolne budowanie drogi ku przyszłości”⁴⁰. Nowe zasady polityki narodowościowej nie dotyczyły jednakże ludności ukraińskiej, zamieszkałej na terenie Chełmszczyzny, Polesia i Podlasia, która została odgradzona od kontaktów z Wołyniem i Lwowem i poddana wzmożonym poczynaniom asymilacyjnym ze strony władz polskich.

Po rozwiązaniu „Ridnej Chaty”, kontrakcję przeciw polskiej polityce asymilacyjnej prowadziła głównie lewica ukraińska, zorganizowana w KPZU, Sel-Robie i organizacjach spółdzielczych. Rosły, na tle pogłębiającego się kryzysu gospodarczego, wpływy KPZU. Dalszy wzrost ruchu komunistycznego w środowisku ukraińskim miała zahamować dokonana w 1932 r. delegalizacja Sel-Robu „Jedność”. Wraz z likwidacją jednostek organizacyjnych Sel-Robu zamknięto także wiele spółdzielni ukraińskich, prowadzących m.in. pracę oświatową, uznanych przez władze administracyjne za „dogodną pokrywkę” dla działalności politycznej⁴¹. Jednocześnie przystąpiono do organizowania polskich placówek gospodarczych i kulturalno-oświatowych. Narzędziem poczynañ polonizatorskich miały stać się także biblioteki.

Szło również o osłabienie pozycji PMS, pozostającej, mimo oficjalnych enuncjacji o apolityczności, pod wpływem znajdującego się w opozycji Stronnictwa Narodowego, której udało się zorganizować na terenie pow. hrubieszowskiego wiele stałych bibliotek gminnych.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości powstały biblioteki miejskie w Chełmie, Siedlcach i Zamościu, nieco później w Ostrowie i Szczepieszynie. Przy zakładaniu bibliotek w Chełmie i Siedlcach współdziałał Wydział Oświaty Pozaszkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Decyzję o utworzeniu biblioteki publicznej w Siedlcach w oparciu o zbiory byłych bibliotek szkół rosyjskich, w skład których wchodziły książki zagarnięte przez Rosjan, m.in. ze szkoły pijarskiej w Łukowie

³⁷ J. Jachymek, *Oblicze społeczno-polityczne wsi lubelskiej 1930—1939*. Lublin 1975 s. 104.

³⁸ Por. A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921—1939*. Wrocław 1979 s. 157.

³⁹ Tamże s. 179.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ J. Jachymek, op. cit. s. 146.

i biblioteki księży Bartoszków w Węgrowie, podjęło miejscowe koło PMS w sierpniu 1916 r.⁴² Księgozbiory przekazane Macierzy zostały wstępnie opracowane i umieszczone w Starym Ratuszu. Posiadały one głównie wartość historyczną i nie ndawały się do szerszego użytku. Dzięki staraniom Franciszka Godlewskiego, przewodniczącego koła Macierzy, uzyskano znaczną pomoc finansową od MWRiOP, którym kierował wówczas siedlczanin prof. Antoni Ponikowski. Za otrzymane pieniądze zakupiono kilkutysięczny księgozbiór od upadającej „Czytelni dla Kobiet” Reinschnitt-Kuczalskiej w Warszawie⁴³. Uroczyste otwarcie Biblioteki Miejskiej w Siedlcach i przekazanie jej w posiadanie Magistratu nastąpiło 15 sierpnia 1919 r. Wkrótce potem przekazano Bibliotece księgozbiór byłego męskiego gimnazjum rosyjskiego wraz z zawartą w nim cenną spuścizną popijarską⁴⁴.

18 czerwca 1920 r. otwarta została Biblioteka Miejska w Chełmie. Powstanie jej stało się możliwe dzięki pomocy MWRiOP, które ofiarowało miastu, w ramach pomocy dla ziem wschodnich, najbardziej zacofanych pod względem kulturalnym i dotkniętych rusyfikacją w latach zaboru, księgozbiór liczący ok. 2000 tomów⁴⁵. W 1923 r. nadano Bibliotece imię prezydenta Stanisława Wojciechowskiego⁴⁶.

W 1921 r. przejęta została przez miasto Biblioteka Publiczna im. Jana Zamoyskiego w Zamościu. Powstała ona jeszcze przed I wojną światową, a na nowo rozwinęła swą działalność w 1916 r., prowadzona przez Jaśkiewiczową, żonę miejscowego adwokata, a później pierwszego prezesa Sądu Okręgowego w Zamościu⁴⁷. Biblioteka po przejęciu przez miasto, zamiast spodziewanego rozwoju, skazana została na nędzną wegetację. W 1927 r. przeszła na własność zamojskiego Koła Miłośników Książki, powstałego w 1923 r., a kierowanego przez Zygmunta Klukowskiego⁴⁸.

W latach 20-tych powstały także biblioteki miejskie w Ostrowie (1926) i Szczepieszynie (1927)⁴⁹.

W 1919 r. otwarta została biblioteka miejska we Włodawie, powstała staraniem miejscowego koła Straży Kresowej⁵⁰. Wielokrotne apły społeczeństwa i redakcji „Ziemi Włodawskiej” o przejęcie biblioteki przez zarząd miasta zakończyły się niepowodzeniem⁵¹. W 1923 r. biblioteka została zamknięta, a wkrótce zlikwidowana.

Akcja biblioteczna rozpoczęta na początku lat 20-tych, w związku z okólnikiem MSW z 1920 r., wbrew oczekiwaniom nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Większość powiatowych związków samorządowych, bez koordynacji i wsparcia z zewnątrz, poprzestała na utworzeniu

⁴² A. Kuć-Staniszevska, *Wspomnienia z okupacji niemieckiej 1915—1918*. Warszawa 1939 s. 154.

⁴³ Tamże s. 165.

⁴⁴ K. Lipska, *Biblioteka Miejska w Siedlcach 1919—1933*. Siedlce 1934 s. 2.

⁴⁵ *Zwiercadlo* 1925 nr 46.

⁴⁶ Tamże 1923 nr 9.

⁴⁷ B. Królikowski, *Z dziejów Koła Miłośników Książki w Zamościu (1923—1939)*. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 1966 s. 411.

⁴⁸ *Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, rkps 812; Z. Klukowski, *Wspomnienia z Zamojszczyzny*, k. 248.

⁴⁹ WAPL, Starostwo powiatowe zamojskie, sygn. 77 k. 123; *Ziemia Włodawska* 1925 nr 4.

⁵⁰ *Polak Kresowy* 1919 nr 15.

⁵¹ *Ziemia Włodawska* 1924 nr 21, 1928 nr 12/13.

kilku lub kilkunastu bibliotek ruchomych, które uległy szybko likwidacji. Niektóre sejmiki wspólnie z radami gminnymi zorganizowały biblioteki stałe (gminne), nie zabezpieczając jednak możliwości ich dalszego rozwoju, co prowadziło do zamierania całych księgozbiorów. Najlepiej funkcjonowały, mimo przejściowych trudności, powiatowe centrale bibliotek ruchomych.

Do sprawy udziału samorządu terytorialnego w akcji bibliotecznej powrócono w drugiej połowie lat 20-tych. Stała się ona m.in. przedmiotem obrad podczas Zjazdu Starostów powiatowych woj. lubelskiego, który miał miejsce w Lublinie w dniach od 16 do 18 grudnia 1927 r.⁵² Antoni Remiszewski, wojewoda lubelski, powołując się na nikły dotychczas dorobek samorządu terytorialnego w dziedzinie bibliotekarstwa oświatowego, wezwał przewodniczących wydziałów powiatowych do zajęcia się organizacją stałych bibliotek gminnych i powiatowych central bibliotek ruchomych, stwierdzając m.in. że „podstawy materialne powstania, bytu i rozwoju.. bibliotek muszą stworzyć miejscowe związki samorządowe”⁵³.

Do zakładania stałych bibliotek gminnych wzywał także Okólnik nr 150 ministra spraw wewnętrznych z 14 sierpnia 1928 r. w sprawie form organizacyjnych pracy samorządu terytorialnego nad podniesieniem rolnictwa⁵⁴.

Wezwania te pozostały jednak bez echa. Budżety samorządów przeznaczony były bowiem wydatkami inwestycyjnymi w związku z prowadzoną akcją przebudowy wsi polskiej.

Idea zakładania bibliotek, w związku z obchodami 10-lecia Niepodległości, odżyła pod koniec 1928 r. Wiele rad gminnych (m.in. w Czemiernikach, Firleju, Rudnie i Tarle — pow. lubartowski) i miejskich (m.in. w Łęcznej i Węgrowie), dla uczczenia tej doniosłej rocznicy, podjęło uchwały o zorganizowaniu stałych bibliotek⁵⁵. Niestety, z powodu braku odpowiednich środków, skończyło się przeważnie tylko na deklaracjach. W 1928 r., być może, iż z okazji 10-tej rocznicy odzyskania Niepodległości, powstały stałe biblioteki gminne w Wojcieszkowie (pow. łukowski), Rachaniach (pow. tomaszowski), Roguszynie Starym (pow. węgrowski) oraz Łabuniach i Rozłopach (pow. zamojski)⁵⁶.

Spis bibliotek oświatowych, przeprowadzony w dniu 31 XII 1929 r., przez MWRiOP, wykazał istnienie na terenie woj. lubelskiego 30 bibliotek samorządowych, w tym 3 powiatowych (Garwolin, Hrubieszów, Siedlce), 4 miejskich (Chełm, Ostrów, Siedlce, Szczepieszyn) i 23 gminnych (w 10 powiatach)⁵⁷.

Doświadczenia lat 20-tych wykorzystano w drugim etapie samorządowej akcji bibliotecznej, przypadającym na lata 1933—1939.

⁵² Dz.UWL 1928 nr 18.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 1929 nr 2.

⁵⁵ *Ziemia Włodawska* 1928 nr 18.

⁵⁶ *Biblioteki oświatowe...* s. 57, 60—61, 62—63.

⁵⁷ Tamże s. 51—63.